

BALKAN GEZİ NOTLARI - III

*Balkanlarda Unutulmuş Kadîm Bir Sevgili: Elbasan**

Rıdvan CANIM**

“Şehirler kültürü biriktirir...”

Arnavutluk coğrafyasının orta kesimlerinde yaklaşık 80 bin nüfuslu eski bir Osmanlı şehri Elbasan. Osmanlılar ona İlbasan demişler hep. Şehir, Shkumbin veya Şkumbin nehrinin kuzey kıyılarında, son derece verimli bir ovanın doğu eteklerinde kurulmuş.

Elbasan’a yaklaştıkça, sağ tarafımızda Enver Hoca’nın köhnemiş fabrikaları dikkat çekiyor. Enver Hoca dedim de aklıma geldi. Bu zat yıllarca “gereksiz harcama” deyip ülkede 1 kilometre yol yapmamış, dolayısıyla köy yollarından farkı olmayan otoyolları kullanmış zavallı halk. Bugün yeni yeni yapılmakta olan modern yollar, otobanlar ve duble yollar doğal olarak ülkenin hızla kalkınmakta olduğunun işaretleri olarak da algılanabilir. Şimdilerde hem karayolu ve hem de demiryolu ile Dıraç’a bağlanan bir şehir Elbasan. Diğer taraftan şehir, Dıraç’tan Makedonya’nın Struga ve Ohri şehirlerine ulaşan transit yolun, yani şu meşhur *Via Egnatia*’nın da üzerinde bulunuyor.

---

* Rıdvan Canım, *Hayal Şehirlerin İzinde Gezi Notları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2010, ss. 200-216.

** Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, Edirne, E-mektup: ridvancanim@trakya.edu.tr.

Elbasan

Elbasan, tarihlerin bize söylediğine göre 1466’larda, Fatih Sultan Mehmed tarafından, bugünlerde sadece Arnavutluk’ta değil, Kosova ve Makedonya’da da heykel üstüne heykeli dikilen Arnavut asıllı komutan Gjergj Kastrioti yani şu bizim asi devşirme İskender Bey’e karşı yürütülen askerî harekâtlarda bir üs olarak kullanılmak amacıyla kurulmuş. Belki bu yüzden de Elbasan, Osmanlı asırlarında sürekli Arnavut milliyetçilerinin merkezi olmuş bir şehir. Aslında daha önceleri, antik dönemlerde bu şehrin kurulduğu yerde *Scampis* ya da *Scamba* adında bir kent varmış. Zaman içinde Osmanlıların Balkanlarda kurduğu en önemli şehirlerden biri haline gelmiş olan Elbasan’ın bu isminin de “Arvanid ilini basan (*gözetleyen*) kale” anlamında yine Osmanlılar tarafından verildiği söylenir. Elbasan’ın eski Slav kaynaklarındaki ismi ise *Konjuch* olarak geçer.

Elbasan’ın Fatih Sultan Mehmed tarafından kuruluşunu izleyen yıllarda şehrin hızla gelişip büyüdüğü, her bakımdan adeta çevrenin cazibe merkezi haline geldiği anlaşılıyor. Şehrin kurulduğu yerin buna son derece elverişli olması da bu gelişmenin başlıca sebebi olmalı. Bu asırlarda şehirdeki iki Müslüman mahallesinden biri şehrin kale surları içinde, diğeri dışında kurulmuş. Elbasan, on altıncı asır boyunca büyümesini sürdürür.

1570’lerde yolu Elbasan’a düşen İtalyan seyyahlar burayı, ovada büyük bir varoşu ve güçlü surları bulunan bir şehir olarak tanımlıyorlar.

Elbasan’ın on yedinci asırdaki durumu hakkında en değerli bilgileri yine üstat Evliya Çelebi veriyor. Bu bilgileri aşağıda sizlere uzun uzun aktarmaya çalışacağım. Fakat öyle anlaşılıyor ki zaman içinde Elbasan’da İslâmî hayatın gelişmesinde Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan ve bugün Elbasanlılar tarafından “*Hünkâr Camii*” adıyla bilinen “cami” bir merkez haline gelmiş, yine II. Bayezid’in kuruluşuyla bizzat ilgilendiği bir “imaret” bunu tamamlamış. Diğer taraftan özellikle eski bir Bosnalı aileye, *Borovinic* ailesine mensup olup Osmanlı devlet yönetiminde “kaptan-ı deryalık” ve “Rumeli Beylerbeyliği” gibi üst kademelerde görevler almış olan Sinaneddin Yusuf Paşa, 1500’li yıllarda bu şehirde bir zaviye ve bir muallimhâne yaptırır. Evliya Çelebi, eserinde aynı zatın bir imaret, bir cami yaptırdığını, bir de ona ait Halvetî tekkesinden söz ederek bu tekkenin şehirdeki on bir tekkenin en büyüğü olduğunu söyler ki, bu dergâh yukarıda söz konusu edilen zaviye olmalı.

Elbasan’da bugün ibadete açık üç cami var. Birisi Hünkâr Camii, diğeri, şehir merkezinde hemen hemen bütün Balkan şehirlerinde faaliyet gösteren Suudi-Bahâilerin açtığı yeni cami ve üçüncüsü de şehrin nisbeten dışında kalmış olan ve geçtiğimiz yıllarda yeniden onarılan şehrin kubbeli tek camii, 1599 tarihli Nâzır Camii. Bunun dışında şehir merkezindeki çifte hamam yeni binaların arasında kaybolup gittiği gibi asli görevinden de uzaklaşarak kafeteryaya dönüştürülmüş.

Evliya Çelebi Elbasan’a dair izlenimlerini anlatmaya enteresan bir benzetmeyle başlar ve şöyle der Elbasan için; “Anadolu’da Arabistan’ın gelin şehri Ayıntab’tır. Ama Rumeli’de Arnavutluk’un gelincik şehri bu İlbasan şehridir. Latin tarihçilerinin yazdıklarına göre bu eski şehrin ilk kurucusu, Büyük İskender zamanında Kavala Kalesi sahibi olan Yunanlı Filikos’tur.”

Elbasan’da Müzeye Dönüştürülen Bir Konak

Çelebi'nin Elbasan'ın tarihî geçmişine ve özellikle Osmanlılar tarafından fethine dair bu söyledikleri tarihin neresindedir bilemeyiz ama O'nun Elbasan kalesine dair yaptığı tespitler bugün bizim gördüklerimizle tıpatıp örtüşür. İsterseniz Elbasan Kalesi'ne dair söylediklerine bir bakalım Evliya'nın. Diyor ki; “Kale, düz bir alanda, verimli topraklar üzerinde, kuzeye ve kible taraflarına çeyrek saat uzaklıktaki bayırları ve dağları tamamen bağlar ekili olup, geniş bir vadi içinde, Uşkumbi nehri kenarında, dört köşeli, sağlam yapılı, köhne bir yapıdır. Yüksekliği on beş arşındır. Kale beden dışları gayet sanat işi olup etrafında elli adet kale burcu vardır. Kale etrafını çevreleyen hendek iki adam boyu yüksekliğinde derin olup eni elli arşındır. Hendeğin içi tamamen bağ ve bahçelerdir. Kalenin çevre uzunluğu 2400 adımdır. Üç adet demir kapıları vardır. Biri doğuya, biri batıya ve biri de çarşı tarafındaki kahveler önünde kible tarafına açılır. İşlek, büyük bir kapıdır, iki katlıdır. Diğerleri dahi iki katlıdır, zira kalesi dahi baştanbaşa iki katlı duvardır. Onun için kapıları da iki katlı yapılmıştır. Kible tarafına açılan çarşı kapısının üzerinde Ebulfeth Sultan Mehmed'in cedleri tâ Osmancığa varınca bir beyaz mermer üzerine celî yazı ile yazılmış ve İlbasan tarihi olarak da 859 tarihi konulmuştur. Bu kapının üzerinde üç adet dört köşeli mermer üzerinde ok ve kurşun izleri bulunmaktadır. Zincirlerle asılı olarak duran bu alâmetleri gelen giden herkes ibretle seyretmektedir.

Elbasan Kalesi'nin Güney Kapısı üzerinde Evliya'nın sözünü ettiği üç mermer kitâbe.

Yine bu kapıya yakın Hünkâr Camii bulunmaktadır. Kiremit örtülü, kâgır yapılı, eski bir camidir. Cami'nin yanında yüksek bir Saat Kulesi vardır. Son derece işli bir sanat eseri olup gayet düzgün çalışan bir saati vardır ki dakika ve derece şaşmaz, bu camilerin müezzinleri bu saate bakarlar. Kale içinde 460 adet bağ ve bahçesiz kiremit örtülü, biraz genişçe, altlı ve üstlü, eski yapı evler bulunmaktadır. Dizdarın evi buradadır. Ama iç il olduğundan neferlerinin kendileri ve evleri dahi yoktur.

Bu İlbasan Kalesi'nin dört bir yanındaki bayırlar dibine birer saat mesafelik yerlere kadar hep mamur, şenlikli bağ ve bahçelerle bezenmiş cennet bostanları gibi bostanlarla süslenmiş saraylar, çeşitli köşkler, havuz ve fiskiyelerle donatılmış kiremit örtülü hânedanların hepsi kâgır yapı olup ikişer ve üçer katlı güzel evlerdir. Her evde mutlaka birer akarsu bulunur ve

aynı zamanda da havuz, şadırvan ve fiskiyelerden de fişkırmaktadırlar. Hakikaten cennet bahçeli değerli kâşânelerdir. Camilerin minarelerinin külâhlarından başka kurşun örtülü hiç bina yoktur. Hemen hepsi kırmızı renkli kiremitlerle örtülüdürler.”

Evliya Çelebi, meşhur Seyahatname'sinde uzun uzun anlattığı Elbasan şehrinde yüzlerce saray ve köşk bulunduğunu söyleyerek bunlardan bazılarının isimlerini de verir. Zengin konaklarının kapılarında cömertliği ve misafirperverliği vurgulayan çeşit çeşit yazıların bulunduğunu verdiği örneklerle belgeler. Onlardan biri şöyledir: “*Şerefü'l-beyti bi-ehlihî / Ve şerefü ehlihî bi-sehâihî*”. Arapça olan bu manzum ibare özetle şunu söyler misafirlerine: “*Evin şerefi, izzeti o evde oturan iledir, o evde oturanın şerefi de cömertliği iledir.*”

“Bunlar gibi binlerce daha beyitler yazılıdır” der ve Elbasan'a dair övgü dolu sözlerine şöyle devam eder Çelebi: “Bu beyitlerden anlaşıldığı üzere bu şehirde kapıları kapamak ve ev sahibinin başlı başına misafirsiz olarak, yalnız hizmetçileriyle yemek yemesi gayet ayıptır. Onun için hiçbir ev mutlaka misafirsiz değildir. Her dergâhta bu kadar misafiri, atlarıyla ve hizmetçileriyle bir ay yatıp kalksa yine de yük saymazlar. Yılbaşında, bulunursa haline münasip mutlaka bayramlık bir giyecek verirler. Bu güzel halleri kırk yıldır hiçbir diyarda görmedim. Ancak Şam Trablus'unda Yeniçeri Ağası Hızır Ağa'da gördüm. Bir de İlbasan'da gördüm.”

Çelebi'nin Elbasan ile ilgili izlenimleri bu kadar değil elbette. Seyahatnamesi'nin Elbasan'a ayırdığı kısmında bundan sonra Elbasan'daki mahalleleri isimleriyle kaydeder, şehrin mektep medreselerinden, şehirdeki sûfi tekkelerinden, akarsularından, kuyu ve çeşmelerinden, imaret ve aşevlerinden, han, hamam ve kervansaraylarından, şehirde şöhret bulmuş okçuluk, yaycılık ve kalkancılık gibi mesleklerle bunları icra etmekte olan esnaftan övgüyle söz eder.

Çelebi'nin Elbasan çarşı-pazarları ile ilgili gözlem ve anıları da nakle sezâ doğrusu. Bakın neler söylüyor üstad: “Bu İlbasan şehri içinde her Pazar günü büyük bir “pazar” kurulur ki şehrin dört bir yanındaki köylerden, kasaba kale ve şehirlerinden binlerce adet küçük ve büyük, erkek ve kadın gelip şehrin içi insan denizi gibi olur. Omuz omuzu sökmeyip bütün güzeller birbirlerine gösterişte bulunup çekinmeden ve sakınmadan çeşitli manzaralar seyredilir. Gizli mallar alınıp satılır. Ama dış köylerden o kadar güzel Arnavud kızları gelir ki sanki her biri birer peri yüzlü, melek görünüşlü olup

temiz kızlardır. Kısacası her Pazar günü bu İlbasan şehri insan ile dolup her çeşit mal ve eşya ile şehir bezenip bütün Rum diyarının ve bütün Arnavutistan'ın gelincik çarşısı olur. Bütün çarşı ve pazar sokakları baştanbaşa kaldırım taşı döşeli olup iki tarafındaki yay kaldırımlarının kenarlarından birer çeşit lezzetli hayat suları akar ve bütün caddeleri temizler. Özellikle çukacılar çarşısında okçular, yaycılar, bıçakçılar, kılıççılar çarşısı içindeki yollar üzerinde sıra sıra dikilmiş dut ağaçları, yüksek çınar ağaçları, salkım söğütler, çeşitli üzüm ağaçları şehri süsleyip donattıkları gibi bütün pazar halkı da bu ağaçların gölgelerinde oturup mallarını satarlar. Diğer çarşılarda dahi çeşitli ağaçlar dikilmiştir. Bütün dükkân sahiplerine bu ağaçlar gölgelik ederlerdi. Bu güzel çarşıya asla güneş etki etmezdi. Sanki bu şehir Macaristan'ın Kurs vilayetindeki Kâşe şehri gibi İrem bağı idi.”

Elbasan Kale İçi Sokakları

Çelebi, bu belirlemelerin ardından cami ve mescidlere geçer. Kale içinde yer alan Elbasan'ın en eski camileri olan Sultan Mehmed Han Camii ve Gazi Sinan Paşa Camilerini kaydettikten sonra Kale dışında Bıçakçızâde ve Tavşan Camilerini zikreder. Elbasan'daki gezilerim esnasında Elbasan Belediye Başkanı Kâzım Seydimî ile de tanışma fırsatı buldum. Makam odasının duvarında gördüğüm devâsâ iki siyah beyaz fotoğraf eski Elbasan'ın şehir merkezi ile eski çarşığı gösteriyordu. İşte o fotoğrafta yer alan -ki Evliya Çelebi bu alana "Uzun Çarşı" adını veriyor- Kalenin güney kapısı karşısındaki muhteşem Hasan Balizâde Camii'nin yerinde yeller esiyor şimdi. 1978'de Enver Hoca'nın emriyle hâk ile yeksân edilmiş bu cami. O güzellik şimdi bu siyah beyaz fotoğrafta kalmış. Başkanın, bu caminin yeniden aslına uygun olarak inşa edileceği şeklindeki beyanları bir kuru teselli mi acaba? "Keşke" diyebilirim içimden. Keşke.

Yakın Plânda Hasan Balizâde Camii, 1978'de Yıkılmadan Önce / Elbasan

Hasan Balizâde Camii, olur ya yeniden yapılır da kitabesini bulamazlarsa eğer -ki bulunması mümkün değil, çünkü koskoca camiden geriye bir tuğla bile kalmamışken kitabenin lafı mı olur- sakın üzülmesin Elbasanlılar, çünkü üstadımız Evliya Çelebi keramet gösterip Hasan Balizâde Camii'nin kitabesindeki tarih kıtasını bizim için zapt etmiş! İşte bu caminin şimdi tarihin derinliklerine gitmiş olan ve Manastırlı Le'âlî tarafından yazılmış tarih kitabesi:

*Yapub Hasan Balizâde Hudâ için
Bu beytullahı çû zamanında cennet
Bihamdillâh itmâm itdi bu hayrı
Kabûl ide bihakk-ı zât-ı vahdet
Ne devletdür bu kim tâ rûz-ı mahşer
Diyeler rûz u şeb rûhuna rahmet
Manastırî Le'âlî didi târîh
Zihî oldu ibâdetgâh-ı ümmet (1017)*

Evliya'nın Elbasan için söylediklerine niye bu kadar uzun uzadıya yer verdiğimi merak edenler olabilir. Açıklayayım: İki sebepten; birincisi Çelebi'nin Elbasan ziyaretinde görüp yazdıklarının birçoğunun hem çok çok önemli olması, hem de bugün çoğundan eser kalmamış olması tabii. Maalesef bugünün modern Elbasan'ında sizlere çarşı-pazar adına bile söyleyebileceğim çok fazla bir şey yok. Fakirliğin, ekonomik sıkıntıların ezdiği insanlarla dolu, işsizlerin parklarında boş boş oturup akşama kadar domino oynadıkları bir Elbasan. Sessiz, sakin insanlarıyla ama çok çok güzel bir Arnavutluk şehri.

Son olarak Evliya'nın Elbasan kalesine dair söylediklerine bakalım bir de. "İlbasan Kalesi gayet güzel bir sanat eseridir. Camileri, yer altındaki suyolları, yüksek minareleri ve hanları sağlam yapılardır. Havası, suyu gayet güzel olduğundan yaz ve kışı daima ılımandır. Halkı zinde yapıldırlar. Şehir kethüdasının söylediğine göre şehir içinde iki bin altmış adet su kuyuları vardır. Şehrin yapılışı Terazi burcu devrine rastladığından halkı sevinçli ve mutludurlar. Şehirde Müslüman olmayanlar için kiliseler de vardır.

O günden bu güne, bilhassa "Kale" ve çevresinde geriye ne kalmış, ne kalmamış diye şöyle bir bakacak olursak göreceğimiz şudur: Ben Elbasan Kalesi'nin dört bir tarafını iki defa dolaştım. Bugün Elbasan'ın neredeyse tam ortasında yer alan bu kalenin Batı'ya ve Güney'e bakan taraflarında yer alan surları hâlâ ayakta duruyor. Surların üzerine de çıktım. 2-3 metre genişliğindeki bu surlar üzerinde uzun uzun yürüdüm, yeşillikler içindeki bu eski Osmanlı şehrini biraz da hüzünle seyrettim. Kalenin kuzey ve doğu taraflarında yer alan surları neredeyse tamamıyla yıkılmış. Yıkılan surlardan geri kalanlar da evler arasında kaybolup gitmekte. Çelebi'nin sözünü ettiği "fetih kitâbesi" yerinde aynen duruyor. Bu kitabe şehir meydanına bakan ve bugün ayakta kalabilen tek kapının iç şehir tarafında yer alıyor. Kapının

meydana bakan yüzünde ise yine Evliya'nın uzun uzun anlattığı o üç mermer kitabe asılı duruyor. Bu kale kapısının hem iç hem dış yüzünde Çelebi'nin anlattıklarına aynıyle şahit olmak gerçekten heyecan verici. Kale içindeki *Hünkâr Camii* ve surlar üzerinde yer alan meşhur Saat Kulesi, bugün zamana şahitlik etmeyi sürdürüyor Elbasan'da.

Elbasan'da Fatih Sultan Mehmet (Hünkâr) Camii

İyi hoş da geldik gidiyoruz şu Elbasan'dan ama o dillere destan kebabından tek kelime bile etmedin diyenlere biz de dilimiz döndüğünce bu kebabın anavatanından seslenelim şimdi. Tabii haklısınız, Elbasan'a gelinir de nâmı taa Anadolu'ya ulaşan bu leziz kebaba dair bir kelimamız bulunmaz mı, bulunur elbet. Efendim, bir defa bu "*Elbasan tava*" dedikleri şey, haşlanmış kuzu etinin yoğurtlu bir sosla birlikte fırınlanmasıyla yapılan enfes bir Türk yemeğidir, bunu böylece bilelim. Elbasan'lı diye Arnavut yemeği zannetmeyin, gerçi olsa da bir mahzuru olamaz elbette. Yemeğin milliyeti mi olurmuş..! Efendim önce kuşbaşı kuzu eti, soğan, defne yaprağı, tane karabiber gibi tatlandırıcı malzemelerle haşlanır ve piştikten sonra lif lif didiklenir. Bir başka hazırlama türü olarak da etler soğanla kavrulur, fakat didiklenmez. Sonra bir fırın tepsisine alınan etlerin üzerini kapamak için süzme yoğurt ile bir sos hazırlanır. Bu sosun içinde mutlaka un, yumurta ve yoğurt bulunur. Az miktarda limon, soğan ve baharat da eklenebilir. Sosun

kalınlaşması ve un tadının gitmesi için karışım düşük ateşte bir müddet pişirilir. Sos ısıtılacaksa, yumurtanın sarısı sos kalınlaştıktan sonra yavaş yavaş yedirilerek eklenir. Buradaki amaç yumurtanın pişip sosun içinde parça parça katılaşmasını engellemektir. Yoğurtlu sos yerine fırın yemekleri için hazırlanmış sos da kullanılabilir. Son olarak tepsiye alınmış etler sosla kaplanarak fırında üzeri hafif renklenene kadar pişirilir. Dilimlere ayrılarak servis yapılır. Afiyet olsun efendim. Bu da benden sizlere bir Elbasan ikramı olsun. Elbasan'a gelemesiniz de "tava"sı evlerinize gelmiş olsun istedim. İnşallah bu "*Elbasan tava*"yı bir gün bu güzel şehrin güzel insanları ile birlikte yersiniz, ne diyeyim.

Arnavutluk'un bu güzel şehrine doyamadan ayrılıyorum. İnsanı içinden bir yerlerinden yakalayan ve uzaklaşmak istedikçe acı veren bir tarafı var bu şehrin. Hani bir görüşte âşık olmak gibi bir şey. Tanışalı şunun şurasında ne olmuştu ki sanki. Ama Elbasan Kalesi içindeki o eski mahalleler, o daracık sokaklara yaslanmış kireç badanalı bembeyaz eski Elbasan evleri. Henüz asfalt denilen nesne ile tanışmamış, yer yer çimen, yer yer toprak ve taşlarla kaplanmış o güzelim Elbasan sokakları. İnşallah gelecek zamanlarda kısa da olsa kavuşma hayalini hep yüreğimde taşıyarak vedalaşıyorum bu Balkan güzeli ile. Hoşça kal dağlar güzeli, hoşça kal Elbasan.